

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ У ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ

Забезпечення прав людини є безумовним пріоритетом сучасної міжнародної політики. У рамках даної глобальної проблеми усе більшої значимості набуває комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням і захистом прав однієї з найбільш уразливих категорій громадян – жертв злочинів. Ці питання стають усе більш злободенними в умовах подальшого росту рівня злочинності, її транснаціоналізації та професіоналізації. На сьогодні світовим співтовариством вироблена система міжнародно-правових актів, що регламентують правовий статус жертв злочинів у рамках загальної кримінально-правової політики, а також комплекс обов'язків держав стосовно даної категорії осіб. Ці акти різні за ступенем охоплення даної проблеми, за характером механізмів захисту, що містяться в них, колом регламентованих питань, а також за територіальною ознакою.

У даному контексті найбільшу увагу вчених і широких кіл громадськості привертають акти, прийняті в рамках Ради Європи. Це обумовлено як триваючим процесом інтеграції України в Європейське співтовариство, так і тим фактом, що Рада Європи належить до числа регіональних міжнародних організацій, що знаходяться на найбільш прогресивних позиціях стосовно захисту жертв злочинів. У рамках Ради Європи накопичено значний досвід правотворчої діяльності по створенню ефективних механізмів захисту даної категорії осіб, що включають як державні інститути, так і громадські правозахисні організації.

Беручи до уваги, що українська громадськість, у тому числі й наукові кола, недостатньо інформовані про акти Ради Європи, що регламентують статус жертв злочинів, вважаємо за необхідне більш докладно зупинитися на їхньому змісті. При цьому важливо оцінювати їх у комплексі, як струнку і досить динамічну систему, що відбиває підходи європейських держав до даної багатоаспектної проблеми і водночас враховує особливості національних правових систем, національний менталітет й усталені політико-правові традиції, а також специфіку національних судових і правоохоронних систем.

Своєрідним імпульсом для розробки і прийняття документів щодо захисту жертв злочинів для західноєвропейських країн стала необхідність координації політики і законодавства в даній сфері, обумовлена інтенсивним розвитком туризму і міграційних процесів, пов'язаних з використанням праці іноземних громадян. У вересні 1977 р. Комітет Міністрів Європейської Ради прийняв резолюцію № 27 «Про компенсацію шкоди жертвам «навмисного насильства», що рекомендувала здійснити підготовку однакового правового документа, спрямованого як на удосконалювання національного законодавства держав-членів ЄС, так і на підвищення соціального захисту іноземців-туристів, робітників-мігрантів.

На цій основі, в результаті великої підготовчої роботи з залученням експертів Ради Європи і Міжнародної Асоціації кримінального права, 23 листопа-

да 1983 р. Рада Європи прийняла Європейську конвенцію «Про компенсацію жертвам насильницьких злочинів» [1, с.2–11] (далі Європейська конвенція 1983 р.). Ця Конвенція, закріпивши положення про відшкодування шкоди даної категорії осіб, послужила першим кроком Європейського співтовариства на шляху до створення повномасштабної системи захисту жертв злочинів, продемонструвала переорієнтацію західноєвропейських держав з питань захисту осіб, які скоїли злочин, на проблеми захисту осіб, що потерпіли від злочинних зазіхань.

У пояснювальній записці до цієї Конвенції, підготовленій Європейським комітетом із проблем злочинності, зазначалося, що Конвенція переслідує наступні цілі: а) гармонізувати на європейському рівні орієнтири (мінімальні стандарти) щодо компенсації шкоди жертвам насильницьких злочинів і надати їм цементуючу силу закону; б) гарантувати співробітництво між країнами при виплаті компенсації жертвам насильницьких злочинів і, зокрема, забезпечити компенсацію жертвам з інших країн за рахунок тієї держави, на території якої був скоєний злочин, а також взаємну допомогу між сторонами з усіх питань компенсації [2, с.87–88].

Конвенцією передбачене положення про те, що компенсація повинна покривати, принаймні, втрати від доходу, витрати на ліки і госпіталізацію, на похорон, на утриманців та аліменти.

Ст. 2 Конвенції визначає умови виплати державної компенсації жертвам насильницьких злочинів. Відповідно до цієї статті, держава бере на себе відшкодування збитків у випадку, якщо таке не може бути забезпечене з інших джерел. Такі виплати здійснюються двом категоріям осіб: 1) тим, кому в результаті навмисного насильницького злочину була нанесена істотна шкода фізичному стану чи здоров'ю; 2) тим, хто знаходився на утриманні загиблих у результаті здійснення такого злочину.

Важливим є положення ч.2 ст.2 Конвенції, відповідно до якої державна компенсація виплачується потерпілому незалежно від кримінального переслідування чи засудження злочинця. Адже не у всіх випадках здійснення злочину правоохоронним органам вдається знайти особу, що скоїла злочин, і притягнути її до кримінальної відповідальності. По суті, тотожна ситуація складається й у випадку, коли правопорушник уникає засудження через те, що діяв, наприклад, у стані крайньої необхідності.

28 червня 1985 р. була прийнята Рекомендація Комітету Міністрів № R(85)11 «Про положення жертви злочину в системі кримінального права і процесу» [3, с.11–12]. У даному документі підкреслена думка про те, що прийшов час повернути систему правосуддя обличчям до потерпілого і включити в правовідносини не тільки таких суб'єктів, як держава і злочинець, але й відвести належне місце жертві злочину з метою полегшення, а не збільшення проблем цієї категорії осіб. Мова йде про те, щоб приділяти більше уваги заподіяній потерпілому шкоді та вживати заходи, спрямовані на задоволення його потреб, на всіх стадіях кримінального процесу, приймаючи до уваги Європейську конвенцію про захист жертв насильницьких злочинів.

Цим документом рекомендовано урядам держав-членів РЄ переглянути їхнє законодавство і практику відповідно до нижче наведених керівних принципів:

1. Допомога поліцейських повинна носити в основному інформаційний характер (інформування потерпілого про можливість одержати сприяння в практичній і правовій допомозі, про компенсацію з боку держави; одержання інформації щодо результатів поліцейського розслідування).

2. При рішенні справ, у яких правопорушник звільняється від кримінальної відповідальності (так зване дискреційне рішення), насамперед, повинне братися до уваги вирішення питання про компенсацію потерпілому, включаючи будь-які добровільні дії, розпочаті правопорушником з цією метою. Потерпілому також надається право на клопотання про перегляд рішення компетентного органу про порушення кримінальної справи і право на пряме звернення до суду.

3. При проведенні допиту потерпілого слід враховувати його особистий стан, поважати честь і гідність.

4. На стадії судового розгляду справи потерпілому повинна надаватися інформаційна допомога відносно його прав на цій стадії розгляду справи.

5. Суд, що переглядає справу, повинний прийняти рішення про компенсацію шкоди потерпілому з боку правопорушника. Ця компенсація може встановлюватися у вигляді кримінальної санкції або міри, що заміняє кримінальну санкцію, чи може призначатися на додаток до основної кримінальної санкції.

6. На стадії виконання рішення суду потерпілому повинна надаватися допомога в одержанні компенсації, що призначається як кримінальна санкція.

7. Варто всіляко захищати недоторканність приватного життя потерпілого. У випадку, коли при розгляді справи можуть бути розголошені факти, що торкаються приватного життя чи ображають гідність потерпілого, судові засідання рекомендовано проводити закритим або розголошення особистої інформації повинне бути обмежено відповідним чином.

8. Належним чином має бути вирішене питання про забезпечення безпеки потерпілих і членів їхніх родин від залякування, і можливої помсти з боку злочинця, що часто стає причиною неналежного розслідування справи і встановлення істини. Адже потерпілі можуть надати речові та інші докази, що можуть істотно впливати на розслідування справи, а у випадках залякування вони можуть відмовитися надати ці докази, побоюючись помсти з боку осіб, що скоїли проти них злочин.

Істотне зростання кількості кримінальних справ, переданих на розгляд судів, особливо справ, що тягнуть м'які покарання внаслідок тривалих термінів кримінального розгляду, вимагав від Європейського співтовариства вжити заходи, спрямовані на вдосконалення кримінально-процесуального законодавства з метою прискорення і спрощення кримінального правосуддя. З цією метою Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію № R (87) 18 «Про спрощення кримінального правосуддя» [4], в якій передбачив перелік підстав для відмови від судового переслідування чи його припинення. До числа таких були віднесені зразкова поведі-

нка правопорушника, виплата ним грошових сум і компенсації потерпілому. При використанні позасудового врегулювання малозначних правопорушень державам-членам рекомендовано переглянути своє законодавство, щоб орган, компетентний у кримінальних питаннях, та інші правозастосовчі органи могли поставити перед підозрюваним наступні умови з метою захисту жертв злочинів: а) виплата грошової суми державі або державній чи благодійній організації; б) відшкодування заподіяної в результаті кримінального правопорушення шкоди і відновлення прав потерпілого; в) надання потерпілому відповідної компенсації або до врегулювання, або як його складової частини.

З огляду на небезпеку поширення таких видів злочину, жертвами яких стають жінки і діти (наприклад, експлуатація проституції і торгівля дітьми), Комітет Міністрів прийняв Рекомендацію № (91) 11 «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, торгівлю дітьми і молоддю»[5]. У цьому документі рекомендовано державам – членам переглянути своє законодавство і практику з метою введення і застосування як загальних заходів, спрямованих на забезпечення захисту дітей і молоді, так і спеціальних заходів, що стосуються окремих видів злочинів: порнографії, що втягує дітей, проституції дітей і молоді, торгівлі дітьми і молоддю.

До загальних заходів належать: а) забезпечення доступу батьків, зацікавлених груп і об'єднань громадян до документації про сексуальну експлуатацію дітей; б) забезпечення конфіденційності інформації щодо дітей і молоді, що стали жертвами сексуальної експлуатації, при здійсненні судочинства; в) зниження психічного травматизму цієї категорії осіб при провадженні з кримінальних справ; г) здійснення заходів щодо забезпечення відшкодування збитків дітям і молоді, що стали жертвами сексуальної експлуатації.

До спеціальних заходів, спрямованих проти порнографії, віднесено: а) закріплення в законодавстві санкцій за виробництво і поширення будь-яких порнографічних матеріалів з участю дітей; б) здійснення співробітництва між державами щодо виявлення фірм, чи асоціацій осіб, які використовують дітей для виробництва порнографічних матеріалів; в) забезпечення інформування громадськості про здійснення кримінальної політики по справах про дитячу порнографію з метою профілактики і підвищення рівня суспільної свідомості.

Щодо проституції дітей і молоді рекомендовано регулярно інспектувати місця, де може мати місце дитяча проституція. З цією метою передбачається створення мобільних патрулів, спеціальних служб для встановлення контактів з дітьми з груп ризику, особливо безпритульними. Основне завдання цих осіб полягає у сприянні поверненню дітей у родину, або, за необхідності, направляти їх у відповідні агентства для відновлення здоров'я, чи підготовки і навчання. Законодавчо передбачається можливість встановлення і покарання осіб, що сприяють таким злочинам проти дітей, або заохочують проституцію дітей і молоді, а також отримують вигоду з неї. З метою боротьби зі звідництвом рекомендовано створення спеціальних підрозділів поліції по попередженню і виявленню даних злочинів, а

також створювати реінтеграційні програми для дітей і молоді, що тимчасово чи постійно займаються проституцією.

Заходи, що стосуються торгівлі дітьми і молоддю, передбачають:

- а) здійснення нагляду за діяльністю артистичних, шлюбних агентств і агентств по усиновленню для контролю за пересуванням усередині країни чи між країнами дітей і молоді з метою запобігання можливості їхнього залучення в проституцію чи інші форми сексуальної експлуатації; б) посилення інспектування імміграційними службами і прикордонною поліцією для з'ясування, що діти, які виїжджають за кордон, особливо ті, котрих не супроводжують батьки чи опікуни, не пов'язані з торгівлею людьми; в) створення і підтримку спеціальних служб для захисту і підтримки жертв торгівлі дітьми і молоддю.

З огляду на важливість показань свідків, що найчастіше відіграють вирішальну роль у встановленні істини по справі й засудженні підсудного, і водночас на можливість дій, спрямованих на залякування свідків з боку осіб, що скоїли злочини, і їхніх родичів, у 1997 році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію № R (97) 13 «Про залякування свідків і право на захист» [6], де передбачаються заходи для забезпечення захисту осіб, які дають свідчення. Рекомендацією передбачені принципи, якими повинні керуватися уряди держав-членів при формуванні національного законодавства і реорганізації внутрішньої поліції. До цих принципів належать: прийняття законодавчих і практичних заходів для того, щоб свідок міг давати показання вільно і без залякування; організувати, де це необхідно, захист їхньої особистої безпеки до, протягом, і після розслідування; покарання за дії, спрямовані на залякування свідків незалежно від того, хто використовує засоби погрози, – окремі злочинці чи злочинні групи; передбачити законодавчу можливість заохочення свідка до надання потрібної інформації, що стосується кримінальних злочинів, компетентним органам влади і згоди давати показання в суді; поважати право на захист, свідкам повинні бути забезпечені альтернативні методи дачі показань, що захищають їх від залякування в результаті безпосередньої зустрічі з обвинувачуваним, тобто дозволяючи свідкам давати показання в окремій кімнаті.

Рекомендацією № R (97) 13 передбачаються також спеціальні заходи, що мають бути прийняті стосовно організованої злочинності та у випадках скоєння інших серйозних злочинів з метою забезпечення безпеки свідків:

- а) використання аудіо – і відеозапису показань, зроблених свідком на досудових стадіях як докази в суді в тих випадках, коли неможливо, щоб свідок давав показання перед судом або коли його поява в суді може спричинити безпосередню загрозу життю і безпеці свідка, його родичів та інших близьких йому людей; б) проведення ідентифікації свідків на якомога пізніших стадіях процесу і/чи виділення лише окремих їхніх зовнішніх ознак; в) виключення засобів масової інформації і громадськості від усього чи частини судового процесу.

З огляду на специфіку злочинів, скоєних у родині, рекомендовано прийняти адекватні законодавчі і практичні міри для забезпечення захисту проти залякування і полегшення тиску на свідків, що дають показання про-

ти членів своєї родини у кримінальних справах, серед яких варто виділити наступні заходи: а) надання негайної правової допомоги таким особам протягом процесу спеціально підготовленими юристами; б) вжиття заходів, що забезпечують віддалення обвинувачуваного від свідка, для того, щоб уникнути подальшого залякування; в) здійснення допиту вразливих свідків на самих ранніх стадіях кримінального процесу з особливою обережністю, повагою і старанністю; такий допит не повинен повторюватися; г) по можливості, заяви, зроблені під час попереднього розслідування, повинні бути попередньо записані на відео, щоб уникнути особистого зіткнення і зайвих повторних допитів, здатних заподіяти травму.

Характеризуючи вищевказані міжнародно-правові документи, необхідно підкреслити, що з прийняттям Європейської Конвенції 1983 р. «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів» і низки Рекомендацій Ради Європи був закладений правовий фундамент для відповідного здійснення судочинства щодо цієї категорії осіб. Саме з вирішенням проблем особи, що потерпіла від злочину, встановлюється правова справедливість.

Держава, що вважає себе правовою, повинна клопотатися за всіх членів суспільства без винятку і гарантувати право кожного громадянина в судовому порядку відстоювати свою честь, гідність, життя і здоров'я від різного роду зазіхань. Проголосивши на конституційному рівні людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, Україна взяла на себе відповідальність за їх гарантування. Одним з важливих аспектів такого гарантування є приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових стандартів. Прикладом таких стандартів, яких повинні дотримуватися судові і правоохоронні органи на національному рівні, і є вищевказані документи Ради Європи.

Список літератури: 1. Пояснительный документ к Европейской конвенции о компенсации ущерба жертвам насильственных преступлений. Страсбург, 1984. Пер. с англ. М., 1992. 2. Квашис В.Е., Вавилова Л.В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений : Монография. М., 1996. 3. Рекомендации Европейского Комитета ООН. Страсбург, 1985. № 11. М., 1992. 4. Рекомендація №R (87) 18 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи відносно спрощення кримінального правосуддя. 5. Рекомендація №R (91) Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи відносно сексуальної експлуатації, порнографії, проституції та торгівлі дітьми і молоддю. 6. Рекомендація №R (97) 13 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи про залякування свідків і право на захист.

Надійшла до редколегії 03.09.01

О.І. Леженіна

УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ГРАВЕЦЬ В ПОЛІ ЧИ НА ЛАВІ ЗАПАСНИХ?

При дослідженні проблеми місця та ролі України в Європейському інформаційному просторі будемо спиратися як на загальнотеоретичні методи пізнання, так і на спеціальні методи, що ґрунтуються на досягненнях